

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fariz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli"nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli
Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Qarani adı ilə bağlı tarixi abidələr</i>	114
<i>Prof.Dr. Tahirə MƏMMƏD - AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Natəvanın poeziyasında gül-çiçəyin təsəvvüfi semantikasi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.124</i>	124
<i>Dos.Dr. Kəmalə PƏNAHOVA - Bakı Dövlət Universiteti Dos.Dr. Gülnarə SƏFƏROVA - Azərbaycan Tibb Universiteti Orta əsr qərb fəlsəfəsi və mistisizm</i>	129
<i>Tahirə ƏLİYEVƏ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Təsəvvüf elminin Avropada tədqiqi tarixi (A.D.Knişin araşdırmaları əsasında)</i>	138
<i>Aysel ACALOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Kamal Ümmi "Divan" ında peyğəmbərlərin vəsfi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.143</i>	143
<i>Dos.Dr. Lamiyə RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı əlyazma əlaqələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.149</i>	149
<i>Dos.Dr. Şahla MUSAEVA - NASA, Institute of Philosophy and Sociology Majid İSKANDAROV - Alumni of Baku Engineering University Great Silk Road: The Culture of Connection of the Turkic Peoples and Contribution to the Civilizations</i>	155
<i>Dos.Dr. Mətanət ŞƏKİXANOVA - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu Cədidçiliyin Volqaətrafi və Orta Asiyada Yəsəviyyə üzərində intişarı</i>	163
<i>Dr. Aygün YUSUBOVA - AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu Klassik türk şairi Şeyxi və "Xosrov və Şirin" əsəri</i>	168
<i>Dos.Dr. Aynur HACIQƏDİRLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVIII əsrin I rübündə Osmanlı dövləti və çar Rusiyasının xarici siyasətində Qafqaz doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.177</i>	177
<i>Sevda MURADOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Əbdülğəni Nuxəvi kolleksiyasından Əhməd bin Məhəmməd Qüdurinin "Müxtəsər Əl-Qüdiri" əsəri</i>	185
<i>Aygün QULİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Şeyx Şaban piri və onun saxtalaşdırılmış tarixi</i>	191
<i>Prof.Dr. Şikar QASIMOV - Azərbaycan Texniki Universiteti Qarabağın erməni təcavüzündən qorunmasında Xosrov bəy Sultanovun xidmətləri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.199</i>	199
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Dr. Günel SEYİDƏHMƏDLİ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti Ağdamda "İmarət" kompleksinin epigrafi və qəbirüstü abidələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.216</i>	216

KAMAL ÜMMİ "DİVAN"INDA PEYĞƏMBƏRLƏRİN VƏSFI

Description of the Prophets in Kamal Ummi's Divan

Aysel Acalova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.143.

Xülasə

XV əsr Türk təsəvvüf ədəbiyyatında özünəməxsus tərzilə iz buraxmış şairlərdən biri də Kamal Ümmidir. Kamal Ümmi istər öz dövründə istərsə də sonrakı dövrlərdə sadə üslubu və səmimi duyğularla qələmə aldığı "Divan"ı ilə xalq arasında şöhrət qazanmışdır. Onun haqqında yazılan mənaqibnamələr və qəbrinin bir neçə şəhərdə olması bu faktı bir daha təsdiqləyir. Xəlvətiyyə təriqətinə mənsub şairin h. 880/ m. 1475-ci ildə vəfat etdiyi məlumdur.

Kamal Ummin "Divan"ının əlyazmaları dünyanın Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Türkiyə və s. ölkələrin kitabxana, muzey və əlyazma xəzinələrində mövcuddur. Biz onun Azərbaycanda aşkarlanan, yeganə nüsxə olan "Divan"ı üzərində araşdırmalarımıza davam edirik. Araşdırmalarımız nəticəsində müraciət etdiyimiz Türk qaynaqlarının heç birində Azərbaycandakı əlyazmanın varlığı ilə bağlı hər hansı bir məlumata rast gəlmədik. Azərbaycan- Bakı əlyazması 1291/1874 cü ildə Əbdüssəlam Sufi Qibsağının sifarişilə Hüsnəddin bin Bəhaəddin tərəfindən köçürülmüşdür. Haqqında söhbət açdığımız əlyazma nüsxəsi dövrümüzə qədər araşdırılmamışdır.

"Kamal Ümmi divanının filoloji və tekstoloji tədqiqi" adlı tədqiqat işimizdə, Azərbaycanda tanınmadığına görə şairin həyat və yaradıcılığına təkrar nəzər salaraq, divanın Azərbaycanda və Türkiyədə olan nüsxələrinin müqayisəsini etmişik. Əlimizdə olan yeganə əlyazma nüsxəsinin dövrümüzə qədər gəlib çıxması onun Azərbaycanla əlaqələrinin olması fikrini təsdiqləyir.

"Divan"ı incələdiyimiz zaman şairin əsərində peyğəmbər adlarına, onların özəllikləri ilə yer ayırması diqqətimizdən kənar qalmadı. Davud peyğəmbər, İbrahim peyğəmbər, İdris peyğəmbər, Məhəmməd peyğəmbər, Süleyman peyğəmbər, Yusif peyğəmbər bunlardan bir neçəsidir. Şairə görə Hz. Məhəmməd (s.a.s.) sevgisi, Allahdan sonra ən uca mərtəbədədir. "Divan" da Hz. Məhəmmədə işarə edən və ya adının keçdiyi misralarla bərabər sırf onun haqqında bəhs edən, mədh edən dörd şeir mövcuddur. Kamal Ümmi Hz. Məhəmmədi əhl-i sünnət tərzdə qəbul edir, biza də bu şəkildə təqdim edir. Onun peyğəmbərlərin öndəri olduğunu, hələ Adəm yer üzünə gəlmədən onun nurunun var olduğunu və bu nurun zamanla digər peyğəmbərlər vasitəsi ilə yenidən özünə döndüyünü vurğulayır. Peyğəmbərimizin üz gözəlliyi günəş, ay, gündüz-gecə kimi bənzətmələrlə təsvir olunur.

Açar sözlər: Kamal, peyğəmbər, divan, nüsxə, əlyazma.

Abstract

Kamal Ummi is one of the poets who left his mark on the 15th-century Turkish Sufi literature with his unique style. Kamal Ummi gained fame among the people with his "Divan", which he wrote both in his time and in later times with his simple style and sincere feelings. The fact that he was buried in several cities confirms this fact. Poet belonging to the Khalvatiyya sect h. 880/m. He is known to have died in 1475.

Manuscripts of Kamal Ummi's "Divan" have been published in Turkey, Italy, Germany, Turkey and other countries. It is available in libraries, museums and manuscripts of the countries. We continue our research on the only copy of "Divan" found in Azerbaijan. As a result of our research, we did not find any information about the existence of the manuscript in Azerbaijan in any of the Turkish sources we contacted. The Azerbaijani-Baku manuscript was copied by Husnaddin bin Bahaddin in 1291/1874 by the order of Abdussalam Sufi Qibsagi. The manuscript we are talking about has not been studied to this day.

In our research work "Philological and textological research of Kamal Ummi divan", we have compared the copies of the divan in Azerbaijan and Turkey, taking a look back at the life and work of the poet, as he is not known in Azerbaijan. The fact that the only manuscript we have has survived to the present day confirms the idea that it has ties with Azerbaijan.

When we examined the "Divan", we did not miss the poet's place in the work of the prophets and their features. The prophet David, the prophet Ibrahim, the prophet Idris, the prophet Muhammad, the prophet Sulayman, and the prophet Yusuf are some of them. According to the poet, the prophet. Muhammad's (saas) love is on the highest level after Allah. "Divan" in Hz. Along with the verses that point to or mention Muhammad, there are four poems that praise him. Kamal Ummi Hz. Muhammad is accepted by the Ahl as-Sunnah and presented to us in the same way. He emphasizes that he was the leader of the prophets, that his light existed before Adam came to earth, and that this light returned to him in time through other prophets. The beauty of our prophet's face is described by parables such as the sun, the moon, and day and night.

Key words: Kemal, prophet, divan, copy, manuscript

Təsəvvüfün, divan ədəbiyyatının təşəkkülündə və inkişafında önəmi danılmaz bir həqiqətdir. Yaradan tərəfindən müəyyən edilmiş, dünyəvi qanunları özündə ehtiva edən din, peyğəmbərlər vasitəsilə insanlara təqdim olunmuşdur. Məhz bu səbəbdən də peyğəmbərlərin müxtəlif vəsfləri, möcüzələri təlimlər və təşbehlər yolu ilə bir çox divan şairinə mövzu baxımından ilham qaynağı olmuşdur.

XV əsr divan ədəbiyyatının önəmli simalarından olan Kamal Ümmnin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunmaqda olan əlyazma əsəri h. 1291\m. 1874-cü ildə Əbdüssəlam Sufi Qibsəğinin sifarişinə ilə Hüsəddin bin Bəhaəddin tərəfindən qara tuşla, nəsx xətti ilə şikəstə elementli Rusiya istehsalı olan kağıza yazılmışdır. 82b-89a vərəqlərində Əfzələddin ibn Molla Ömər əl-Buqari tərəfindən yazılmış mətn və qeydlər yer almaqdadır. Divanda Ümmnin münacət, qəsidə, qəzəl, nət, məsnəvi və ilahilərinə əhatə edən 144 əsəri vardır. Şeirlər əlifba sırası ilə ardıcıl deyildir, dağınıq şəkildədir.

Kamal Ümmnin həyatı haqqında ilkin məlumat Qastamonlu Lətifinin "Təzkiyə-i Şüəra"sındadır. Bundan başqa M.T.Bursalının məşhur "Osmanlı müəllifləri", Gibbin "Osmanlı poeziyası tarixi", V.M. Qocatürkün, N. S. Banarının "Türk ədəbiyyatı tarixi" kitablarında, Türk dili və ensiklopediyasında şairdən qısa bilgiler verilir. Nisbətən dolğun məlumata Dərviş Əhmədin qələmə aldığı "Mənaqibi Kamal Ümmi" də rast gəldik. Əsərdə şairin uzun müddət Boluda yaşadığı, təkkə və türbəsinin orada olduğu söylənilir. Dərviş Əhməd dinlədiyi rəvayətlərə əsasən şairin Xorasandan gəldiyini və Ögüz boyuna mənsub olduğunu qeyd edir. Kamal Ümmnin Hacı Bayram Vəli ilə yaxın-

lığını xüsusi vurğulayaraq, belə davam edir: "Hacı Bayram Vəli və Kamal Ümmi həməsr olmuşlar. Aralarında böyük bir məhəbbət vardır. Hacı Bayram Vəli elə gün olmaz ki, üzünü görməsin, xətrini söruşməsin və yaxud salam yollamasın." (Aşık 7). Bütün bu araşdırmalarımızın nəticəsi olaraq şairin, Xorasan, Qaraman, Niğdə, Bolu və Manisada yaşadığı və Qəhrəmanmaraş və İrana, Ərdəbilə qədər səyahət etdiyi qənaətinə gəlirik. Şairin, ümmiliyi, Hz. Peyğəmbərə hörmət əlaməti olaraq, zahirdən çox batınə, elmdən çox irfana verdiyi dəyəərə görə mənimsədiyi qənaətdəyik (Köprülü 1993, 274). Çünki şairin "Divan"ını incələdiyimiz zaman onun bu ləqəbi götürməsinin təvazökarlıqdan irəli gəldiyinin şahidi olduq. Belə ki, hədis şərhləri ilə məsnəvi qələmə alması, bir çox ayə və hədislərin türkçə izahı ilə birlikdə şeirlər ərsəyə gətirməsi, fars dilində yaşayıb yaratmış Əttar, Sədi kimi İranlı simalardan bəhs etməsi və nəhayət şeirlərində Türk dilinin zənginliklərini əruz və digər nəzm formaları ilə üzərə çıxarması onun bütün bu sadalananlara dərinədən bələd olduğunun bariz nümunəsidir.

Kamal Ümmi "Divan"ının Azərbaycandakı yeganə nüsxəsi üzərində apardığı-mız tədqiqat işi nəticəsində Ümminin, şeirlərində, Nəbilərdən geniş şəkildə bəhs etməsi, peyğəmbərlərin özünəməxsus xüsusiyyət və möcüzələri ilə əks olunması diqqətimizdən kənar qalmadı. "Divan" da Adəm, Nuh, Şit, İdris, Yusif, Yahya, Zülqərneyn, Xızır, Üzeyir, Yaqub, Süleyman, Eyyub, İbrahim, Musa, Şuayb, İsa peyğəmbər və son peyğəmbər olan Hz. Məhəmmədin adı keçməkdədir. Onlara daha çox Nəbi, Mürsəl, Rəsul, Ənbiya, deyə xitab edir. Nadir hallarda sırf peyğəmbər kəliməsinə rast gəlirik. O, peyğəmbərləri əsasən də Hz. Məhəmmədi insanları yönəldən, Allaha yaxınlaşdırən bir vəsilə olaraq və yaxud dünyanın faniliyini, əbədi olmadığını xatırladan birisi kimi göstərir. Bir şeirində bu müqəddəs insanlardan belə bəhs olunur: "Hələ yer-göy yaradılmamışdan, Adəm mövcud olmamışdan əvvəl, Allah gecə və gündüzü, vaxtı və saati yaratmamışdan Məhəmmədin "nur"u var idi. Bütün aləm onun nuru ilə aydınlanmışdı. Əgər nuru bir kimsəyə toxunsaydı, onun mərtəbəsi də yüksələrdi. Beləliklə bu nur Adəmdən başlayaraq Əhmədə qədər digər peyğəmbərlərə də çatdı. Ancaq Hz. Məhəmməd ilk peyğəmbərlərin öndəri olmuşdur. Bütün Nəbilər və Rəsullar onun camaatıdır" (Ümmi, 40a).

Adəm Peyğəmbər. Divan şeirində , əcz və qüdrəti özündə tərənnüm edən adəm (insan), adəm (yoxluq) və dəm ilə birlikdə verilərək cinas ortaya çıxarmışdır. Yenə Adəm dövrüyə nəzm formasının mühüm bir mövzu qaynağına çevrilmiş, sevgili Adəm, rəqib də şeytana bənzədilmişdir (Pala 2005). Adəm insanlığın ilk atası, dədəsidir.

Əhmədü Adəm dürür atan dədən,

Yad didigüm iblisü piri- hərif (Ümmi, 61a)

Şairin təbirincə mələklərin Hz. Adəmə səcdəsi, onun ətrafa saçılan nurunun sayəsindədir. Adəm peyğəmbər mülayimliyi ilə ucalmaqda ikən, şeytan qürurundan ona səcdə etmədiyi üçün zəlil olmuşdur:

Hilm ilə Adəm mükərrəm oldı həm,

Kibr ilə Şeytan mərdud oldu zəlil (Ümmi, 21a).

Nuh Peyğəmbər. Hz. Nuh, digər peyğəmbərlərlə müqayisədə Quranda və hədislərdə geniş şəkildə haqqında bəhs olunan və "Ulül-Əzm" adlandırılan beş böyük peyğəmbərdən biri olub, 28 surədə haqqında məlumat verilmiş və 43 yerdə adı zikr olunmuşdur. Quranın 71-ci surəsi onun adını daşıyır və başdan ayağa onun tövhid mübarizəsindən bəhs edir (Gürel, 30).

Tufan hadisəsi ilə Hz. Musadan bəhs olunarkən, onun bu fəlakətdən sağ-salamat

qurtarması, alnında, daha sonra dünyaya gələcək olan Axırzaman peyğəmbərin nurunu əks etdirməsi ilə izah olunmuşdur:

Ol nur iləydi Nuha zi-tufan qəmə necat,

Kim kondi Cudi üzre gəməsi səlaməti (Ümmi, 50a).

Daha sonra dünyanın faniliyi, ölümün peyğəmbərə qarşı belə amansız olduğunu xatırladıb haqqında şəfa verən birisi kimi bəhs edir (Ümmi, 50b).

İbrahim Peyğəmbər. Quranda adı keçən beş böyük peyğəmbərdən ikincisi olan İbrahim peyğəmbər K.Ümmi divanında "İbrahim Xəlil, Xəlil, Xəlilullah" ləqəbləri ilə anılır. Haqqında Quranın bir çox ayələrində məlumat mövcuddur. Allahlıq iddiasında olan Nəmrud, İbrahimi atəşə ataraq, onu cəzalandırır. Cəbrayıl Allahın əmri ilə onu havada tutaraq yanmasına əngəl olur. Atəşə atılan İbrahim bir gül bağçasına düşür. Alovlanan yer gülüstana çevrilir. O, həmçinin mərdliyi, qonaqpərvərliyi ilə də ələ alınır:

Ol nur ilə Xəlilə həm od oldu gülistan,

Həm qıldı səxavət ilə ol bol ziyafəti (Ümmi, 50a).

İsmayıl Peyğəmbər. Quranda İsmayıl peyğəmbərin adı 12 müxtəlif ayələrdə anılır. Bu ayələrdə Hz. İsmayılın müxtəlif qabiliyyətlərindən bəhs olunur. Ancaq İsmayıl peyğəmbərin ən çox yadda qalan, tez-tez xatırlanan özəlliyi, Zəm-zəm suyu və atası ilə yaşadığı qurbanlıq hadisəsi olmuşdur.

Kamal Ümmiyə görə də bıçağın Hz. İsmayılı kəsməməsi, onun yerinə qurbanlıq qoç göndərilməsi də onda olan Məhəmməd nuru ilə izah edilir:

Ol nur iləydi kəsməmək İsmaili bıçaq,

Həqq qoç veribdi salıbdı ol afəti (Ümmi, 50a).

Hübb İsmayılı qəlbindən yüdüğü üçün Xəlil,

Anə qoç göndərdi Haqq qurban qılıbən yüzdlər (Ümmi, 53a).

Yusif peyğəmbər. Divan şeirində gözəl, gözəllik deyəndə əlbəttə ki ilk olaraq sevgili xatırlanır. Sevgili aşıqın gözündə əvəzsiz bir gözəlliyə sahibdir. Bir peyğəmbər olaraq gözəllik Hz. Yusifə Allahın bir lütfüdür. Şairə görə o, bütün gözəllərdən daha gözəldir. Ancaq Həbibullah müstəsnadır.

Yusif camalı gərçi cəm eylədi qamudan,

Yusufdan əmlah idin Həbibin məlahəti (Ümmi, 50b).

"Divan"da adı "Yusuf, Yusufu- Kənan, Şahı- Kənan" olaraq keçir, qardaşları tərəfindən quyuya atılması və əlbəttə ki gözəlliyi ilə ələ alınır:

Gahı əgər İssı gibi göyə vü seyr idər göyü,

Gahı yiri Yusufayın zir ü zəmin ü çah olur (Ümmi, 63b).

Davud Peyğəmbər. Hz. Davud peyğəmbərliklə sultanlığı şəxsində cəmləşdirmiş ədalətli bir padşahdır. "Divan"da dünya malına düşkün olanlara nümunə olaraq göstərilir. Dualarında onu şəfaətçi kimi göstərir. Onun eyni zamanda dəmiri ram etməsi, asanlıqla ezib yoğurma kimi möcüzəvi qabiliyyətə malik olduğunu şeirində bu şəkildə qələmə alır:

Ol nuriləydi Davuda ram olduğı dəmir,

Həm yir yüzündə ədl ilə qıldı ziyafəti (Ümmi, 50a).

Davud peyğəmbərin səsi də gözəldir. Məhz bu səbəbdən Cənabı-Haqq cənnətdə onu nurdan bir minbərin üzərinə çıxardaraq Zəbur oxudur:

Dəxi əmr ola Davuda Hayy u Qayurdan,

Çıqaralar anı bir minbər üstünə nurdan.

Ki yücəliyi ola anın yüz illik yol,

Çıqa hoş avaz ilə zəbur oqıya ol (Ümmi, 42b).

Süleyman Peyğəmbər. Davud peyğəmbərin oğlu olub İsrail oğullarına göndərilən peyğəmbərlərdəndir. Kamal Ümmi, Süleyman peyğəmbəri dünyaya hökm etməsi, Allahın ona lütf etdikləri qarşısında hər zaman şükr etməsi, "quş dili" bilməsini göstərərək, dünyada görünən və görünməyən bütün canlıların hökmdarı olduğunu açıqlayır:

Ol nur iləydi ahı Süleyman sürdügi

Həm ins ü cinn ü vəhşə vü tayra əmarəti (Ümmi, 50a).

Dünyanın faniliyindən bəhs etdiyi hissələrdə Süleymanın zənginliyinin, səltənətinin belə ədəbi olmadığını dilə gətirərək insanları xəbərdar edir:

Cahanı hökmünə məhkum edənlər,

Əzəl hökmünə fərman qondu köçdü.

Nicə məğrur olasın sən bu mülkə

Çü Davud u Süleyman qondı köçdü (Ümmi, 60a).

Məhəmməd Peyğəmbər. Məlumdur ki, divanlar ənənəvi olaraq Allahın varlığı və təklidindən bəhs edən tövhid, aləmlərin Rəbbinə yalvarış məzmunlu münacaət, nəhayət Peyğəmbər sevgisini, xüsusilə də qoxusunu, gözəlliyini özündə ehtiva edən, Hz. Peyğəmbəri gülə və daha çox da gözəl simalı varlığa bənzədən, iştirakçısı olduğu hadisələri və islamiyyətin əvvəllərində çəkdiyi əziyyətlərdən bəhs edən nətlərlə bəzənmişdir (Demir). Şairin şeirlərində də Hz. Məhəmməd sevgisi, Allahdan sonra ən yüksək səviyyədədir. Belə ki, "Divan"da Sevgili Peyğəmbərimizə işarə edən və ya adının keçdiyi beytlərlə yanaşı haqqında yazılan, sırf onu mədh edən dörd müstəqil şeir də qarşımıza çıxdı. Hz. Məhəmməd (s.ə.s.) "Divan"da aşağıdakı adlarla anılır: Aləmlərin Muxtarı, Əhməd, Dost, Həbib, Haqq Rəsul, Qılavuz, Rəsul Allah, Muxtar, Muqtəda, Yar, Murtəza, Mustafa, Ol Dost, Xalqın Yəgi, Ol Yar, Murtəza, Mustafa, Təbib, Təbib.

Onun peyğəmbərlərin öndəri olduğu, hələ Adəm yer üzünə gəlmədən onun nurunun yaradıldığı və bu nurun müəyyən vaxt ərzində digər peyğəmbərlər vasitəsilə yenidən özünə döndüyü dilə gətirilir:

Ol Seyyidi- Rəsul ki əzəlidir siyədət,

Ol Hadiyi- sübül ki ebedidür hidayəti (Ümmi, 49b).

Adəm bu aləm içrə qədəm basmadın anın,

Urulmuş idi fərqinə tacı- risaləti (Ümmi, 49b).

Əzəldən axıra bütün uluların əməlləri və səadətləri onun nuru sayəsindədir. Bu nur arası kəsilmədən nəsildən nəsilə keçərək Adəmdən Əhmədə qədər bir əmanət olaraq gəldi (Ümmi, 50a).

Hər kimə varis oldusa nuru Muhəmmədin,

Arturdu izzü dövlət ü cahu səlabəti (Ümmi, 50a).

Hz. Məhəmmədin üz gözəlliyi, günəş-ay, gecə-gündüz kimi bənzətmələrlə tərənnüm edilir. Alın ayın bədr halətindəki parıldamasına bənzədilir ki, hətta günəşdən belə ayındır.

Afərin ol gün yüzə vü aydan alına,

Kim ayu gün nuri anın pərtövündən alına (Ümmi, 52a).

Günəşdən hub ruşənsin həm aydan dəxi əhsənsin,

Çü böylə xoş müzəyyənsin nə hacət sürmə vü hənnə (Ümmi, 49b).

Göründüyü kimi Kamal Ümmnin sevgili peyğəmbərimizə olan əvəzsiz sevgisi şeirlərində çox aydın bir şəkildə ifadə olunmaqdadır. Şair haqqında mənqəbəvi bilgi verən Aşiq Əhməd-i Divaninin "Səfinə" adlı əsərində Ümmnin Xorasan əsilli bir mütəəvvüf olduğunu və oradan Boluya gəlib Bolu dağlarında məskən saldığını, əslən Hz. Peyğəmbər nəslindən gəldiyi qeyd edilir. Aşiq Əhmədin əsərində şairin kərəmətindən bəhs edən bir mənqəbəyə yer ayrılır:

Həm kərəmətin izhar olmuşdur sənin,

Padişahlar gəlib bilmişlər halin.

Ocağında olmaz əslaca külün,

Bizə yardım eylə Sultan Ümmi Kamal (Aşık, 10).

Bu gün işığına topladığımız XIX əsrin böyük sufi şeyxi Qarabağlı Mir Həməzə Seyid Nigarini nəslinin də, şeirlərindən və əldə edilən sənədlərdən müqəddəs peyğəmbər Həzrəti Məhəmmədlə qohumluq əlaqəsinin olduğuna, şair-publisist Əli Rza Xələflinin "Xaki-payin tacı- sərim" adlı kitabında təsadüf etdik (Xələfli 2004, 10).

Daha sonra filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nəzakət Məmmədlinin tərtib etdiyi "Nigarnamə" də də "Seyid Nigarinin dini görüşləri" başlığı altında gedən bəhsdə "Şair hər zaman Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s.) və onun Əhli beytinə və əshabına sonsuz məhəbbət bəsləmiş və bu məhəbbəti öz şeirlərində əks etdirmişdir" deyə qeyd edir.

Allahı, Məhəmmədi və aliyi sevən dustanız

Nə sünniyiz, nə şiə, biz xalis müsəlmanız.

Çar yarı istəriz, zira ki Mustafanın

Dustinə dustiz, vallah, xəsmaninə xəsmaniz (Məmmədli 2012, 37).

Nümunədən göründüyü kimi şair Qarabağda sünni-şiə parçalanmasının qarşısını alaraq, insanlar arasında vəhdət yaratmağa çalışmış və hətta bu mövzuda şeirlər də qələmə almışdır (Ramin).

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən də aydın görünür ki, istər orta əsr klassik türk ədəbiyyatında istərsə də təəvvüf ədəbiyyatında Peyğəmbərlərin, dini böyüklərin adları, onların vəsfləri xüsusi hörmətlə xatırlanmış və bu əhənəyə XIX əsr şairlərinin, xüsusilə də son dahi sufi şairimiz olan Həməzə Nigarini əsərlərində də təsadüf olunur.

Ədəbiyyat:

Aşık, Ahmed, Menakıb-ı Kemal Ümmi, 1783, 66

Demir, Mustafa Mirza <https://www.diyanehaber.com.tr/aylik-dergi/divan-edebiyatinda-peygamber-sevgisi-h3534.html>, Divan Edebiyatında Peygamber Sevgisi aylık dergi, 25.01.2019.

Gürel, R. On Beşinci Yüzyıl Divanlarında Ulü'l-azm Peygamberler, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, (2015).

Xələfli, Əli Rza, Xaki-Payin Tacı-Sərim, Bakı 2004, 335.

Köprülü, F. Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Ankara: Türk Tarih kurumu basımevi, 1993, 415 s.

Məmmədli, Nəzakət, Nigarnamə, Bakı: Elm və təhsil. 2012, 408 s.

Pala, İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul : Kapı Yayınları (2005).

Ramin, Seyid. Seyid Nigari: döyüşçü, sufi, şair ömrü. Araşdırma, 2013, <https://kulis.az/xeber/tarix/xeber-6520>.

Ümmi Kamal "Divan" B-391 AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCRAAT BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU